

Odnos prema Drugome: istraživanje etničkih granica na primjeru Petrinje

Gregurović, Snježana

Source / Izvornik: **Migracijske i etničke teme, 2007, 23, 65 - 83**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:303:215351>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial 3.0 Unported/Imenovanje-Nekomercijalno 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research - Institutional repository for storing papers and data sets](#)

UDK: 323.15(497.5 Petrinja)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 14. 03. 2007.
Prihvaćeno: 08. 06. 2007.

SNJEŽANA GREGUROVIĆ

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
snjezana.gregurovic@imin.hr

Odnos prema Drugome: istraživanje etničkih granica na primjeru Petrinje

SAŽETAK

Predmet istraživanja ovoga rada četiri su kategorije etničnosti: domicilni Hrvati, bosanski Hrvati, domicilni Srbi i domicilni Srbi povratnici u naselju Petrinji. Istraživanjem se nastoje utvrditi čimbenici koji utječu na uspostavljanje granica između etničkih kategorija i otkriti mehanizmi putem kojih se odvijaju procesi isključivanja. Želi se utvrditi u kojoj mjeri sociokulturna obilježja istraživanih kategorija uvjetuju odnos prema Drugome kao pripadniku određene etničke kategorije te utječu na uspostavljanje granica među njima. Istraživanjem se potvrdilo da se granice između etničkih kategorija sužavaju ili proširuju u skladu s interakcijskom situacijom među njima te da sociokulturna obilježja katkad u većoj mjeri od etničkih uvjetuju odnos prema Drugome kao pripadniku određene etničke kategorije. To posebno dolazi do izražaja u kategoriji bosanskih Hrvata, čije pripadnike većina domicilnoga stanovništva percipira kao Druge. Proces razgraničavanja i uspostavljanja granica prema načelu Mi/Oni između domicilnih Hrvata, domicilnih Srba i domicilnih Srba povratnika ne temelje se na etničkome ključu, iako su s njime povezani, već najčešće polaze od razvrstavanja prema načelu »tko je bio na čijoj strani za vrijeme rata«.

KLJUČNE RIJEČI: etničke granice, Drugi, kategorije etničnosti, procesi isključivanja, interakcija, Hrvati, Srbi

Postoji li uopće drugo koje nije drugo nas samih?
Gadamer, 1997: 23

1. Uvod

Ideja Drugoga, misao o granicama kolektivnog »mi«, prisutna je u povijesti gotovo svih naroda i zauzima istaknuto mjesto u istraživanjima identiteta. Odnos prema Drugome, način kako ga se shvaća i postupa s njegovom različitošću temeljna su pitanja s kojima se susreću sva pluralna društva (usp. Schnapper, 1998). Formuliranjem ideja o Drugome ljudska društva/kulture pomažu sebi pri definiranju i legitimiranju vlastitih društvenih granica, odnosno kolektivnih ili individualnih identiteta. Drugi je uvijek dalek, baš kao što je i različit (Hiller, 1991: 11).

U istraživanju se polazi od Barthova shvaćanja etničkih skupina i njihovih granica prema kojemu etničke granice definiraju skupinu, a proučavanje kulturnoga materijala stavlja se u drugi plan. Granice o kojima je u istraživanju riječ društvene su a ne teritorijalne, iako katkad mogu imati i teritorijalnu osnovu (usp. Barth, 1997: 222–223).

Ovo istraživanje dio je šireg istraživanja etničnosti/etničkih kategorija na području naselja Petrinje provedenog od 1. veljače do 1. travnja 2003. godine.¹

U istraživanju se polazi od pretpostavke kako su u Petrinji uslijed ratnih razaranja i raseljavanja u Domovinskom ratu u Hrvatskoj i ratu u BiH formirane četiri kategorije etničnosti: domicilni Hrvati (DH), domicilni Srbi (DS), bosanski Hrvati (BH) i domicilni Srbi povratnici (DSP).² Cilj je istraživanja utvrditi čimbenike koji utječu na uspostavljanje granica između etničkih kategorija i otkriti mehanizme putem kojih se odvijaju procesi isključivanja. Drugi je cilj utvrditi u kojoj mjeri sociokulturna obilježja istraživanih kategorija uvjetuju odnos prema Drugome kao pripadniku određene etničke kategorije te utječu na uspostavljanje granice među njima. Postojanje etničkih granica nastoji se istražiti kroz odnos prema Drugome, kako na mikrodrušvenoj razini tako i na široj, lokalnoj.

2. Odnos prema Drugome

Odnos prema Drugima ujedno oblikuje i odnos neke kulture prema samoj sebi (Parekh, 2000; Mesić, 2006). To znači da se slika imigranta, etničke manjine i različitih kultura konstruira kroz suprotstavljenost Nas i Njih, što katkad može ugroziti demokratske ideje različitosti u nekom društvu (usp. Ålund, 2004).

Mnogo je primjera koji pokazuju kako su imigranti (useljenci) kao Drugi izazov političkome i kulturnom poretku, unutargrupnoj identifikaciji i prevladavajućoj društvenoj kategorizaciji. Drugi se shvaća kao različit i inkompatibilan u društvenome, kulturnom i političkom smislu prema pripadnicima većinskoga društva. Terminom Drugi moguće je opisati dvostruki proces koji s jedne strane uključuje društvenu i političku isključenost skupine ili pojedinca iz određenog društva, a s druge konstruiranje slike o određenoj skupini kao zajednici koja je strana onoj koja je većinska i dominantna u društvu (Triandafyllidaou, 2001: 55).

Koncepciju identiteta prema kojoj je Ja identitet ustrojen kroz njegovu suprotnost prema Drugome, moguće je proširiti raspravom o stranosti (*strangerhood*) u kojoj stranac igra središnju ulogu u konstruiranju kolektivnoga identiteta utemeljenog na podjeli Mi i Oni (Bauman, 1990). U demokratskim društvima utemeljenima na univerzalnim građanskim pravima i dužnostima procesi kojima se konstituira specifičan oblik *drugosti* u svojoj su biti usmjereni na »stranca« i »siromašne«, a katkad se i međusobno preklapaju (Schnapper, 1998: 496).

Bauman se koristi svojom koncepcijom stranosti za razumijevanje uspona nacionalizma. Nacionalizam traži unifikaciju i homogenizaciju, što postiže činom povlačenja granica između domaćeg stanovništva i stranaca. Iako je funkcija stranca pojačati društvene i kulturne granice, to ne mora uvijek biti slučaj. Ako je stranac kulturni Drugi, granice ostaju porozne i nestabilne. Oslanjajući se na Derridu, Bauman kaže kako, više

¹ O metodologiji istraživanja opširnije u: Gregurović (2005).

² U radu se umjesto punoga naziva etničkih kategorija prilikom iskaza ispitanika navode skraćenice u zagradama. Posebno je istaknut i spol ispitanika dodavanjem slova Ž odnosno M.

nego što naglašava granice, kulturni ih Drugi problematizira. On postaje »treći element« – s hibridnim identitetom jer je prijetnja unutarnjem identitetu domorodaca i nalazi se negdje između – u podvojenom položaju. Njega se ne može klasificirati, on je neklasificiran (Bauman, 1991: 55–58).

Takvo shvaćanje moguće je uklopiti u interpretaciju rezultata našega istraživanja kada je riječ o kategoriji bosanskih Hrvata. Budući da bosanski Hrvati s većinom domicilnih dijele vjerovanje u isto »etničko porijeklo«, većina domicilnih Hrvata ne percipira ih kao *strance* unutar nacionalne zajednice nego više kao (kulturne) Druge, tj. one koji na određeni način »odudaraju« od sredine u koju su došli, a u novoj sredini nalaze se u »podvojenoj poziciji«. ³ Problem njihove integracije stoga ne može ostati nezapažen. Integracija se tu ne odnosi na ostvarivanju prava na državljanstvo (što su oni ostvarili) nego je povezana s time kako ih društvo primitka identificira i kategorizira. U našem se istraživanju pokazalo da status državljanina često nije dovoljan da bi se osigurala uključenost i integracija imigranata (useljenika) u zemlju primitka, bez obzira na njihovu etničku identifikaciju.

Predodžba *stranca* može biti vrlo široka, što ovisi o kapacitetu naše predodžbe o tome što sve ulazi u svijet kojemu pripadamo. Sve što se nalazi »s onu stranu« granice primordijalne zajednice postaje strano, a stranac svaki onaj koji pripada drugoj kulturi, govori drukčijim jezikom, iako njegov jezik u načelu ne izražava neka bitno drukčija značenja (Katunarić, 1994: 144).

3. Etničke granice

Granice bilo kakve vrste određuju, a katkad i definiraju pripadnost (Campani, 2004: 59). S druge strane, one se konstruiraju kako bi isključivale strance (Druge). Definirajući etničku skupinu kroz njezin odnos (interakciju) s drugim skupinama, Barth je pri istraživanju etničnosti/etničkih skupina granicama dao središnje mjesto. Sama granica tako postaje društveni proizvod, a njezino se značenje s vremenom može mijenjati. Kulturni sadržaj i kulturne razlike etničkih skupina, smatra Barth, prije su posljedica nego uzrok postojanja granica (Barth, 1997: 222–223).

Eriksen također smatra da se pri proučavanju etničnosti valja usmjeriti na društvenu interakciju i granice koje razdvajaju etničke skupine, a ne na njihov kulturni sadržaj (Eriksen, 2004: 20). One su po svom karakteru simbolične i za različite ljude imaju različita značenja. Ni sve granice ni sve komponente neke granice nisu objektivno vidljive i vjerojatnije je da su zamišljene kako bi postojale u svijesti onih koji ih čuvaju. Radi uspostavljanja granica i odvajanja od drugih skupina/nacija, etničke skupine, a posebno nacije, koriste se simbolima. Oni im pomažu kako bi jedne drugima predočile svoje jedinstvo (Cohen, 1985: 12). Smisao simboličkoga predstavljanja jest kontinuirana reprodukcija stvaranja razlika između Nas i Njih. Učinkovitost kulturnih simbola u stvaranju etničkoga kolektivnog identiteta nije povezana s tim koliko oni predstavljaju

³ Kao i domicilni Hrvati, pripadnici su iste etničke skupine, no domicilno stanovništvo, kako Hrvati tako i Srbi, kategorizira ih kao Druge.

razlike nego koliko dobro služe u dugotrajnom simboliziranju društvenih granica (Rabehl, prema Bliesemann de Guevara, 2004: 70).

4. Rezultati istraživanja

Prva kategorija etničnosti – domicilni Hrvati

Etnički identitet i njegova percepcija kod domicilnih i bosanskih Hrvata međusobno se razlikuju iako obje kategorije pripadaju istoj etničkoj skupini. Različita shvaćanja toga što bi etnički identitet trebao predstavljati i što bi sve pripadnici jedne etničke skupine trebali ispunjavati da budu njezini članovi utječe na to da pripadnici iste etničke skupine sebe međusobno percipiraju kroz različitost. Posljedica toga jest uspostavljanje granice između dviju kategorija. Prema mišljenju domicilnih Hrvata, bosanske Hrvate od domicilnoga stanovništva (kako Hrvata tako i Srba) najviše razlikuje njihov govor. Iako govore hrvatskim jezikom razumljivim svima u Petrinji, zbog uporabe riječi različitih od onih uvriježenih u Petrinji i njezinoj bližoj okolini, kao i specifičnog naglaska, domicilni Hrvati u većini slučajeva percipiraju bosanske Hrvate kao Druge. Osim toga, način ophođenja bosanskih Hrvata kroz svakodnevnu komunikaciju razlikuje se od onoga prisutnoga u domicilnome, petrinjskom stanovništvu.

Domicilni Hrvati u većini slučajeva inzistiraju na važnosti razlikovanja »našega« jezika (jezika kojim govori domicilno stanovništvo) i »njihovoga« jezika (jezika kojim govore bosanski Hrvati). Jezik tako postaje više sredstvo ekskomunikacije nego komunikacije (usp. Katunarić, 1994: 129). Usporedno s tom jezičnom podjelom, kod dijela domicilnih Hrvata prisutna je podjela i kada je riječ o etničkoj pripadnosti: na Hrvate koji su rođeni i žive u Hrvatskoj i one koji su u Hrvatsku tek nedavno došli a rođeni su i sve do početka rata u BiH živjeli izvan nje.

U svakodnevnom diskursu, kako političkome tako i medijskome, često možemo zapaziti isticanje povezanosti jezika i etnije, pri čemu se jezik redovito promatra kao jedan od bitnih kriterija za određivanje identiteta etnije. Jezik ipak ne mora biti ključan element za njezino utvrđivanje, niti etniju smijemo poistovjećivati s jezikom (Grbić, 1998: 184; Heršak, 1998: 19–20).

»Jezik drugog je znak nepoznatog što simbolizira prijetnju, to je znak drugog sustava moći, bogatstva i samorazumijevanja. Neprihvatanje druge kulture nije izraz nerazumljivosti njezina jezika, nego projekcija sumnje u vlastite namjere. Ako Drugi hoće isto što i Mi, što Mi dobiva u susretu? Suparništvo, sudar i pokoravanje čine se neizbježnima – ili trajna razdvojenost. Suvremeni potomak tog sindroma jest jezik moderne politike i privrede koji poznaje konkurente i antagoniste a ne 'braću', te isključuje neisplative, nedjelotvorne i rizične putove do Drugih« (Katunarić, 1994: 146–147).

Definirani kao Drugi, bosanski Hrvati nisu uključeni u mrežu društvenih odnosa poput domicilnih Hrvata i Srba. Običaji ispijanja kave, posjećivanja susjeda i sl. kojima se učvršćuje mreža društvenih odnosa na mikro društvenoj razini, između većine domicilnog stanovništva i bosanskih Hrvata ne funkcioniraju. Domicilni Hrvati nemaju običaj ispijati kavu ni posjećivati svoje susjede »Bosance«. Neki ispitanici i sami se čude činjenici što se sa »svojima« (Hrvatima) ne družu kao što su to prije rata činili sa Sr-

bima (koji nisu »naši«):

Ja nemam protiv njih (bosanskih Hrvata) ništa, iako čujem od mnogih naših ljudi: »Bolje da su i Srbi došli nego oni!« Jedna moja poznanica prije rata je Srbima normalno odlazila i pila kavu i oni k njoj. Zašto sad s bosanskim Hrvatima ne želi piti, pa oni su naši!? Od kud su da su, naši su! Ja to ne mogu razumjeti! (DH/Ž, 55 godina)

Objašnjenje takva ponašanja domicilnih Hrvata valja sagledati u svjetlu njihova dugotrajna zajedničkog života sa Srbima, što je rezultiralo zajedničkom kulturom, običajima, navikama i sl. Bosanski su Hrvati prema takvu shvaćanju za domicilne Hrvate, kao i Srbe, stranci na koje se valja naviknuti i u koje tek treba steći povjerenje.

Istraživanje je pokazalo da određeni broj domicilnih Hrvata kao da ima potrebu »promijeniti« one osobine bosanskih Hrvata koje ih razlikuju od domicilnog stanovništva. To posebno dolazi do izražaja u zahtjevu domicilnih Hrvata da bosanski Hrvati kako bi se uklopili u sredinu u koju su došli nužno promijene svoj govor, način razmišljanja, vrstu posla, navike i mentalitet:

Oni trebaju početi razmišljati kao što mi razmišljamo, trebaju se početi baviti poslom kakvim se i mi bavimo, pri čemu svoje bosanske navike i bosanski mentalitet trebaju napustiti. (DH/M, 51 godina)

Osim što su netolerantni, takvi stavovi idealno su tlo za provođenje procesa isključivanja kojima je cilj »odstraniti« sve one koji na drugačiji način govore, žive, misle i djeluju od većinske skupine u društvu (gradu Petrinji).

Kao što je poznato, dominantni kriterij pripadanja pojedinim nacijama temelji se na pripadanju određenoj etničkoj skupini ili kulturnoj zajednici. Prihvaćanje jezične i kulturne raznolikosti tu se shvaća kao prijetnja nacionalnoj kulturi. Održavanje »etničke čistoće« i »kulturne homogenosti« shvaća se kao opći cilj iako su i jedno i drugo mitovi budući da je, kad su posrijedi moderne nacije, uglavnom riječ o produktu prošlih migracija, međusobnih dodira i miješanja etničkih skupina (Castles, 1995: 304).⁴

»Može li se vjerovati da postoji samo jedno dobro rasuđivanje i da je to baš ono naše?« – pitanje je koje postavlja Tzvetan Todorov (1994: 23) i nastavlja svoju raspravu o strancima, o kojima većina ljudi pohvalno govori samo ako razmišljaju kao i mi.

Za razliku od bosanskih Hrvata, prema kojima se granica uspostavlja na temelju sociokulturnih obilježja, u slučaju obiju kategorija Srba (domicilni Srbi i domicilni Srbi povratnici) to nije slučaj. Bitan kriterij za uspostavu i održavanje etničke granice tu je povezan s ratnim i predratnim događanjima. To je i svojevrstan ključ prema kojemu domicilni Hrvati kategoriziraju Srbe i uspostavljaju granicu prema njima. U jednu kategoriju ulaze Srbi koji su tijekom rata bili na »hrvatskoj strani«, tj. na teritoriju Hrvatske, a u drugu kategoriju oni koji su tijekom rata bili na teritoriju tzv. SAO Krajine. Je li netko bio »s nama« ili »protiv nas« najčešće je odlučujući kriterij za uspostavljanje granica.

⁴ Model etničkoga pripadanja tipičan je za zemlje Srednje i Istočne Europe koje su bile na raskrižju povijesnih invazija, migracija te uspona i padova kraljevstava. U zemljama u kojima je bila prisutna stalna borba za državne granice često nailazimo na agresivan i isključiv oblik nacionalizma, što posebno dolazi do izražaja u odnosu prema imigrantima (uskraćivanje građanskih i političkih prava imigrantima), *ius sanguinis* te kroz restriktivne imigracijske politike (Castles, 1995: 304).

Iako većina intervjuiranih Hrvata sa Srbima povratnicima nema uspostavljene gotovo nikakve odnose, njihovi stavovi kada je posrijedi povratak Srba ipak se međusobno razlikuju, u rasponu od ekstremnih shvaćanja kao što su: »Neka žive samo što dalje od nas!« ili »Što ih se manje vrati – to bolje!« pa do stava manjeg broja domicilnih Hrvata da Srbi koji nisu »okrvavili ruke« trebaju doći na svoju imovinu i tu nastaviti živjeti.

Postojanje i održavanje etničkih granica između dviju donedavno zaraćenih skupina prisutni su u gotovo svim porama petrinjskoga društva. Domicilni Hrvati s prijratnim prijateljima Srbima, koji su sada Srbi povratnici, u velikoj većini slučajeva nemaju i u dogledno vrijeme ne žele imati nikakve odnose. To potvrđuje činjenicu da su granice između dviju skupina čvrste i trebat će proći mnogo vremena dok ne omekšaju. Nasuprot tome, između domicilnih Hrvata i onih Srba koji su tijekom rata dijelili istu sudbinu s njima, zapažamo uglavnom dobrosusjedske i prijateljske odnose. Domicilni Hrvati tu skupinu Srba ne percipiraju kao Druge.

Druga kategorija etničnosti – bosanski Hrvati

Proces prilagodbe na novu sredinu kod većine je bosanskih Hrvata prošao bez većih poteškoća. No unatoč tome većina njih ističe da je način života u Petrinji drugačiji od onoga u Bosni. Pod tim prije svega misle na društveni život i svoja iskustva svakodnevnoga života (druženja, posjećivanje i interakcija s domaćim stanovništvom i sl.). Iako većina intervjuiranih bosanskih Hrvata u Petrinji živi već više od šest godina, oni još svjedoče o procesima isključivanja⁵ kojima su podvrgnuti, kao i o postojanju granice koju su »pravi Petrinjci« uspostavili prema »Njima – doseljenicima«. Ispitanici iz te kategorije kažu da u Petrinji postoji određena »struja« kojoj je cilj isključiti bosanske Hrvate iz određenih segmenata društva. Njezina najizrazitijega predstavnika vide u političkoj stranci »Petrinjci za Petrinju«, koja je svojom parolom upućenom domicil-

⁵ Ideja društvene isključivosti potječe s francuske političke scene, a možemo je shvatiti kroz određeno slamanje strukturalnih, kulturnih i moralnih veza između pojedinca i društva (Levitas, prema Schierup, 2004: 27). Schierup ističe kako je rasprava o društvenoj isključivosti potekla s francuske političke scene, ali se proširila i na širu europsku, posebno među zemljama Europske unije gdje zauzima vodeće mjesto u stvaranju političkih strategija, a postaje i predmetom brojnih znanstvenih istraživanja. Posebno zaslužnim za usvajanje ideje društvene isključivosti kao temelja europskoga političkoga koncepta Schierup smatra Ralpa Dahrendorfa. Pitanje društvene isključivosti Dahrendorf formulira u terminima moralno-političkih pretpostavki i prava na državljanstvo kao temeljnim postavkama država blagostanja u 20. stoljeću. On ističe postojanje novih oblika marginalizacije i siromaštva proširenog u ekonomski razvijenim zemljama i procese kojima se pojedincima uskraćuju građanska prava zajamčena nacionalnim poveljama. Društvenu isključivost moguće je promatrati i kroz poricanje prava na državljanstvo. Termin društvena isključivost devedesetih godina 20. stoljeća sve više dominira političkim rječnikom Europske unije i Europska komisija prihvaća ga kao teorijski utemeljen koncept za identificiranje, analiziranje i oblikovanje politika kojima je cilj umanjiti izloženost pojedinih skupina uvjetima dugotrajne i višestruke uskraćenosti (Schierup, 2004: 26–29). Društvena isključivost može biti fenomenološki shvaćena i kroz specifičan oblik *Drugosti* koji je u posebnim povijesnim i političkim okolnostima povezan s isključivanjem skupina i ljudi iz političkoga, ekonomskog i kulturnog odlučivanja i pristupa resursima i to kroz različite pokazatelje (srodstvo, spol, dob, etničnost, klasa, kasta, skupina itd.). Drugost je duboko ukorijenjena u strukturiranje političke ekonomije društva te njezini oblici i složenost uvelike ovise o povijesnim i društveno-kulturnim uvjetima (Ramírez Goicoechea, 2005: 656).

nim Petrinjcima – »Petrinjeci, ne dopustite da vam došljaci vladaju gradom« vrlo jasno izrazila svoje stavove prema *doseljenicima* (u ovom slučaju bosanskim Hrvatima). Prema riječima ispitanika, stranka »Petrinjeci za Petrinju«, nastala kao odgovor na obnašanje funkcije gradonačelnika u gradu Petrinji (koji je bosanski Hrvat), svojim programom i politikom koju zastupa nedvosmisleno se zalaže za isključivost te samim tim za podizanje granica između »nas« koji smo »stari Petrinjeci« i »njih« – doseljenika. Kriteriji kojima se određuje članstvo u toj udruzi to i potvrđuju (usp. Gregurović, 2005: 235).

Društvena stvarnost u multietničkom društvu često se shvaća na pojednostavljen »kulturalistički« način gdje se imigranti doživljavaju kao prijetnja »našoj« kulturi. Uvriježena dihotomizacija ljudi u okviru kategorija kao što su »moderno« i »tradicionalno«, civilizirano i necivilizirano (»stari Petrinjeci« i »doseljenici« u ovom slučaju) upravljala je i još upravlja razumijevanjem razlike. Budući da su društveno i kulturno varijable koje se međusobno isprepleću, kulturu i etničnost zbog toga je nemoguće interpretirati kao uniformni i konačni proizvod tradicije ili naslijeđa. Pripadnici nekog društva posežu za kulturnom hijerarhijom koja olakšava društvenu stratifikaciju, a kategorizacijom se koriste kako bi razvrstali ljude prema određenim etničkim obilježjima. Društvena konstrukcija etničnosti u suvremenome »multikulturnom« društvu redovito je, dakle, povezana s kulturnom hijerarhizacijom, strukturnom diskriminacijom i društvenom isključivošću (Ålund, 2004: 144–146).

U istraživanju se pokazalo kako su procesi isključivanja bosanskih Hrvata prisutni i na području zapošljavanja. Hrvati koji dolaze iz Bosne nalaze se u diskriminiranu položaju ako se poslodavac vodi kriterijem »Otkuda je netko došao?« ili »Gdje je rođen?«, a ne profesionalnim kriterijima. Iako testiranje, koje je najčešće standardizirano, selekcionira potencijalne kandidate, razgovor ipak ima središnju ulogu u procesima *administrativne alokacije* (Batley, prema Jenkins, 2001: 118). Administrativna alokacija odnosi se na procese etničke kategorizacije kao kriterije za prihvaćanje kandidata na radna mjesta:

Moj sin završio s odličnim. Radio je kod privatnika auto električara – učio zanat. Kad je on zatvorio, išao je tražit na drugo mjesto i na razgovoru kad je bio za drugi posao kad su ga pitali odakle je a on rekao iz Banje Luke, bilo je popunjeno. I što će onda ovaj mladić mislit o državi Hrvatskoj? (BH/M, 58 godina)

Jedan ispitanik istaknuo je kako ima dojam da domaćim Petrinjcima smeta otvorenost i srdačnost Bosanaca, što rezultira njihovom »zatvorenošću« i rezerviranošću kada je posrijedi međusobna interakcija:

Bitno je da se čovjek otvori, da ne bude »konzerviran«. Otvori prilaz, budi čovjek, otvori čovjeku dušu, otvorit će onda i on tebi! To je tako kod nas Bosanaca, a ljudima domaćim to smeta. Zašto tebe smeta da budem dobar i s tobom i s onim iz Bosne? Nije stvar do mene, nego je stvar do tebe. Otvori se i priđi. Zašto je to tako? Zato što čovjek ne vjeruje u sebe, ne vjeruje sam sebi. Boji se ljudi! Boji se prići. (BH/M, 45 godina)

Ili:

Na Petrinju sam se navikao što se tiče načina života. S ljudima koji su rođeni Petrinjeci imam dobre odnose, ali ništa posebno. Što se tiče mještana, mislim da su dosta zatvore-

niji, rezerviraniji. Nema nikakve srdačnosti. Kod nas je normalno bilo da susjed susjedu ide bez najave. Ovdje toga nema. To je ono što je meni čudno. (BH/M, 34 godine)

Primjećujemo da bosanski Hrvati nisu ništa manje od domicilnih Hrvata osjetljivi na jezik kojim govore. Ako jezik smatramo jednom od najvažnijih odrednica izražavanja kulturnoga i etničkog identiteta, to ne čudi. Većina njih, posebno oni starije životne dobi, ne pristaje na usvajanje jezika kojim govori domicilno stanovništvo. No to se ne odnosi na njihovu djecu, koja su u obrazovnim ustanovama i društvima u kojima se kreću na drugačiji način izložena kontaktima i socijalizaciji:

Hrvatski jezik je u Bosni bio takav kakav je. Ako sam ja u Bosni neku stvar govorio 55 godina na jedan način, zašto me ti tjeraš da ju sada govorim drugačije. Govorit će mi djeca. Ne mogu se ja mijenjati. (BH/M, 55 godina)

Iz toga navoda zaključujemo kako je jezik vrlo značajan simbol etničkoga identiteta. Njime se prenose mitovi, priče o zajedničkom podrijetlu, etničke tradicije (*mit-sko-simbolički kompleks*) određene etničke skupine te se pretvaraju u signifikantne simbole etničkoga identiteta (usp. Armstrong, 1982; Smith, 1986).

Bosanski Hrvati sa Srbima povratnicima uglavnom imaju korektne, pa čak i dobrosusjedske odnose, osim ako nije riječ o neriješenim imovinsko-pravnim odnosima povezanim s korištenjem kuća/stanova koji su prije bili u vlasništvu Srba povratnika.

Budući da bosanski Hrvati nisu bili akteri rata u Hrvatskoj, oni Srbe povratnike, barem na iskustvenoj razini, ne percipiraju kao ratne neprijatelje. Oni, naime, Srbe u Petrinji ne dijele na dvije kategorije (domicilni Srbi i domicilni Srbi povratnici) kao što to čine domicilni Hrvati, nego ih sve stavljaju u jednu kategoriju:

T. Savo je pravoslavac koji je ostao tu, prihvatio me idealno. Kažem pravoslavac zato što su Srbi za mene oni koji žive u Srbiji. Pitao me je što mi treba pomoći i popraviti. Stvarno je čovjek. (BH/M, 60 godina)

Kod bosanskih Hrvata u većini slučajeva nailazimo na prihvaćanje i prakticiranje nepisanog pravila endogamije, tj. zabrane egzogamije. To znači da većina ispitanika iz te kategorije »isključuje« Srbe kada je riječ o sklapanju braka. Takav obrazac ponašanja bosanski Hrvati donijeli su sa sobom iz BiH, u kojoj su živjeli prije dolaska u Hrvatsku, gdje se endogamija prakticirala radi održanja etničkoga identiteta. To je utjecalo na to da sela ili dijelovi manjih gradova u kojima su živjeli budu »čista«, hrvatska i katolička. Upravo je takva »čista« situacija dobrim dijelom utjecala na to da odnosi između Hrvata u Bosni i njihovih susjeda Srba ili Muslimana budu korektni i tolerantni. Kroz naviku da žive jedni pokraj drugih više nego jedni s drugima, izgrađeni su beskonfliktni, dobrosusjedski i tolerantni odnosi s poštovanjem međusobnih različitosti. Unatoč tome, strogo poštovanje granica (propisa i zabrana) između bosanskih Hrvata i/ili Srba i Muslimana nije utjecalo na slabljenje kontakata među njima nego ih je učvrstilo te potvrdilo njihov identitet i različitost jednih u odnosu na druge:

U Uskoplju je južni dio bio naseljen Muslimanima, a sjeverni dio preko Bugojna Hrvatima, ali kad je bio Bajram ili nešto slično, onda su se svi okupljali u donjem dijelu grada, a kad je Velika Gospa, onda kod nas. Ali nije bilo sukoba. Ljudi su se družili zajedno, ali miješani brakovi su bili jako velika rijetkost. (BH/Ž, 40 godina)

Ili:

Ja sam iz Uskoplja, ljudi su tamo uvijek živjeli jedni s drugima. Tamo nije bilo nacionalnih sukoba. Bilo je negdje 50% Hrvata i 50% Muslimana. Srba je bilo zanemarivo malo. Stoljećima, ljudi su naučili da žive jedni s drugima i jedni pored drugih. Moj tata i mama su pjevali izvorne narodne pjesme, zvali su ih bećarce. Nešto je u njima slično onom slavonskom bećarcu, a nešto nije. Nikad nisam slušao Sinana Sakića, bilo me sramota. (BH/M, 38 godina)

Barth smatra kako se definiranje principa zatvaranja, podizanja i održavanja granica nameće kao odlučujuće za utvrđivanje posebnosti etničkih skupina. Njihov opstanak kroz vrijeme moguć je baš zbog postojanja etničkih granica. Održavanje etničkih granica zahtijeva organizaciju razmjene između skupina i uporabu skupa zabrana i propisa kojima se uređuju njihovi odnosi (Barth, 1997).

Treća kategorija etničnosti – domicilni Srbi

Tu kategoriju ispitanika čine oni Srbi koji su tijekom Domovinskoga rata s domicilnim Hrvatima dijelili istu sudbinu. To se prije svega odnosi na iskustvo prognaništva i mnoga druga proizašla iz njega: gubitak imovine, gubitak posla, vojna mobilizacija, razdvajanje obitelji i sl. Sudjelovanje na »istoj strani« tijekom rata dovoljan je razlog za neuspostavljanje granice između dviju kategorija (domicilnih Srba i domicilnih Hrvata). S druge strane, granica između kategorija domicilnih Srba i domicilnih Srba povratnika postoji i sudeći prema iskazima ispitanika vrlo je oštra i nepropusna. Svi koji su participirali u bivšoj vlasti tzv. SAO Krajine i sudjelovali u ratu protiv Hrvatske, prema mišljenju većine domicilnih Srba trebaju biti procesuirani.

No, dio ispitanika iz te kategorije ipak ističe kako većina Srba povratnika danas teško živi i osjeća zapostavljenost. Nijedan ispitanik iz te kategorije nije rekao da sa Srbima povratnicima ima uspostavljene odnose na razini prijateljskih:

Oni Srbi koji su ostali u Krajini zasluženno se osjećaju zapostavljenima, prije svega mislim na one koji su se borili protiv ove Hrvatske. No, i među njima ima onih koji sada izuzetno dobro žive jer su se valjda povezali s nekim moćnicima u ovom gradu. To je apsurdno, ali tu nema pravila. No, većina Srba povratnika teško živi i ne mogu zadovoljiti svoje osnovne potrebe u ovom gradu. (DS/M, 57 godina)

Kada je riječ o bosanskim Hrvatima, domicilni Srbi uglavnom ih percipiraju kao Druge. To je tako, prema riječima većine ispitanika, zbog njihova drugačijeg mentaliteta i shvaćanja života, pod čime ispitanici podrazumijevaju drugačije radne navike, veću unutargrupnu povezanost i neke običaje.

Kada je riječ o interakciji sa Srbima povratnicima, domicilni Srbi s njima uglavnom nemaju uspostavljene dobrosusjedske ni bliske odnose. Smatramo da dio njih slijedi određene obrasce ponašanja koji podrazumijevaju procese isključivanja Srba povratnika kako bi sa svojim prijateljima i susjedima domicilnim Hrvatima ostali u dobrim i kooperativnim odnosima. Ako društvenu interakciju tih dviju skupina promatramo s makrodruštvene razine, primjećujemo da sveukupna društvena situacija, koja nije uvijek naklonjena Srbima povratnicima, redovito određuje njezin intenzitet.

Četvrta kategorija etničnosti – domicilni Srbi povratnici

U odnosu na druge istraživane kategorije, kod ispitanika iz kategorije domicilnih Srba povratnika kada je riječ o uspostavi i održavanju etničkih granica, nailazimo na opširnije i iscrpnije odgovore. Prema tome zaključujemo da u životima ispitanika iz te kategorije pitanje granica zauzima doista važno mjesto. Srbi povratnici ističu kako, uz egzistencijalne probleme s kojima se svakodnevno susreću, najteže podnose situaciju narušenih društvenih odnosa sa svojim prijeratnim prijateljima i susjedima – Hrvatima i Srbima. Većina domicilnih Srba povratnika druži se isključivo s osobama unutar svoje skupine, a s većinom domicilnih Hrvata i Srba nemaju uspostavljenu čak ni formalnu interakciju (npr. pozdravljanje). Srbi povratnici uglavnom iznose negativna iskustva povezana s njihovim pojavljivanjima na javnim mjestima, posebice ako je riječ o njihovoj grupnoj prisutnosti na nekoj manifestaciji, svečanosti i sl. To je razlog njihova povlačenja u prostore koji se najčešće nalaze u njihovu privatnom vlasništvu. Također se može zamijetiti da ograde podignute u neformalnim, svakodnevnim situacijama ostavljaju veće posljedice na pojedince od onih uspostavljenih na institucionalnoj razini:

Ono što me strašno pogađa su susreti sa školskim kolegama, prijateljima čak i kućnim prijateljima. To je strašno bolno. Mene je to jako povrijedilo da vam dugogodišnji školski prijatelj sada okrene glavu zato što ste Srbin. Izgleda da je ono prijateljstvo onda bilo lažno. Ja to tako nisam osjećala, ali to me strašno boli. Na svim mjestima se osjeća sada jedna podvojenost među ljudima kada dolazimo u razne institucije. Jer Petrinja je jedna mala sredina, vi to odmah osjetite, jer mi se tu svi poznajemo. (DSP/Ž, 46 godina)

Ili:

Ja ne radim. Radila sam u Slavijatransu. Većina slavijaša neće ni da me pozdravi, a imam jedan dio žena činovnika koji me pozdrave. A šta bi? Nekih problema nemam. Jedan »slavijaš« me provocirao verbalno, ali nije me napadao fizički. Imam jedan krug prijatelja i Hrvata i Muslimana. Ja imam kumu Muslimanku i ne bi je dala za cijeli svijet. (DSP/Ž, 62 godine)

Određeni broj Srba povratnika, uglavnom starije životne dobi, ne odobrava i na neki način negoduje na odredbu iz Ustava koja ih definira kao nacionalnu manjinu. Oni takav status doživljavaju kao čin isključenja iz društveno-političkoga života države i grada u kojem žive. O tome jedna ispitanica ovako progovara:

Ja sam izišla na izbore. I znate šta sam doživjela? Ja došla tamo na biralište i ona mi tamo daje neki drugi papir jer sam kao manjina i kaže mi: »Možete vi, gospođo, ako hoćete, upisati se gdje su svi Hrvati.« A ja joj kažem: »Ne, ne gospođo, pošto ste vi mene već sad odvojili, ja ću da ostanem tu gdje ste me vi stavili!« I uzmem onaj svoj papir po kojem se zna da ja ne pripadam njima (Hrvatima). A u prostoriji su bili moji susjedi Hrvati koji me svi znaju. Jer ja, kao manjina, imam drukčije papire. Al nema veze, nek me samo ne diraju i nek dobim svoju mirovinu. (DSP/Ž, 62 godine)

Iz toga iskaza vidimo kako skupine koje se osjećaju isključenima žele biti uključene u šire društvo i participirati u njemu kao i pripadnici većinske skupine. Temeljna pobuda koja se nalazi u pozadini prava na predstavljenost jest integracija, a ne odvajanje. Da pripadnici manjinskih skupina žele sudjelovati u *main-stream* društvu, dokazuje većina političkih zahtjeva (Kymlicka, 2003: 254). Dio ispitanika iz te kategorije

(domicilni Srbi povratnici) ne želi posebnu predstavljenost (kao nacionalna manjina) jer ona za njih znači odvajanje od većinske skupine u društvu. Priznavanje i isticanje etničke različitosti i pripadnosti na izbornim mjestima dodatno otežava njihov položaj jer ih se javno prokazuje kao Druge, za većinu domicilnih Hrvata i Srba krive za izbijanje rata, što još više potiče održavanje uspostavljenih granica.

Granice između domicilnih Hrvata i Srba povratnika mnogo su »mekše« kada je riječ o mlađim pripadnicima dviju donedavno zaraćenih strana. Njihovo nesudjelovanje u ratu i usmjerenost budućnosti više nego prošlosti razlozi su zbog kojih mladi iz obiju skupina nisu, poput starijih, opterećeni povijesnim sjećanjima te ratnim i predratnim zbivanjima, što ide u prilog mogućoj rekonstrukciji zajedničkoga života.

Srbi povratnici pridaju posebnu važnost procesima isključivanja koji se odvijaju na području zapošljavanja. U situacijama traženja posla oni na drastičniji način od bosanskih Hrvata sudjeluju u procesima isključivanja. No, ključ prema kojemu se vrši isključivanje nije toliko nacionalno utemeljen koliko je povezan sa sudjelovanjem u ratu na protivničkoj strani.

U istraživanju se pokazalo da se Hrvat/Hrvatica koji su se tijekom rata našli sa Srbima na prostoru tzv. SAO Krajine nalaze u jednako diskreditiranu položaju kao i bilo koji Srbin povratnik i imaju slabe izgleda da dobiju posao:

Našla sam posao u Sisku u jednom pogonu »Siscije« tj. u jednoj firmi koja je radila u jednom pogonu bivše »Siscije«. Na posao sam bila primljena preko preporuke jednog bojnika iz Petrinje, a pošto je taj moj šef na poslu bio isto neki veliki borac, on je pretpostavljao, kad je čuo moje ime, da sam ja Hrvatica koja je za vrijeme rata bila u Sisku. Sve je bilo u redu oko 3 mjeseca dok netko nije saznao da sam je bila tu (u Petrinji) za vrijeme rata i od tada žene na poslu su počele od mene okretat glavu, a on me više nije htio ni pogledat, nit platit, morala sam prekinut raditi. To samo kad se sazna... Isto iskustvo imaju i naši prijatelji. Mi smo pokušavali i na oglase i u Zagrebu, ali kad čuju da smo iz Petrinje, gotovo je, ne znam zašto odmah otpadate. Muž je pokušavao dobiti posao kao vozač u Zagrebu za područje Siska i Petrinje, ali kad su čuli da je iz Petrinje – ništa. Nema veze što sam ja Hrvatica. Žigosana sam jer sam za vrijeme rata bila tu (u Petrinji). (DHP/Ž⁶, 43 godine)

Osjećaj da su u gradu na raznim folklornim, pjevačkim i sl. manifestacijama nepoželjni kao skupina, kod dijela Srba povratnika izaziva nelagodu, što rezultira njihovim daljnjim zatvaranjem u svoju skupinu. Kada govore o mjestima javnoga okupljanja, pripadnici te kategorije ističu kako u Petrinji postoji podjela na »kafiće u koje ulaze svi« i na »one u koje ne ulaze svi«. Ta podjela uglavnom ne vrijedi za mlade, tj. one koji zbog svojih godina nisu mogli sudjelovati u ratu:

U Petrinji ima kafića, kavana u koje ulaze svi i u koje ne ulaze svi. Onda znam gdje ću ući. Zašto bi ja sebi stvarao probleme da uđem negdje gdje nisam poželjan i da očekujem da mene netko provocira, vrijeđa, pljuje itd. Ima kafana gdje ulaze svi. Mladi se dosta međusobno družu i zalaze zajedno u iste kafiće. To su mladi koji nisu učestvovali

⁶ Kratica DHP/Ž odnosi se na domicilnu Hrvaticu povratnicu koja je tijekom rata bila u »Krajini« sa svojim mužem koji je prema etničkom podrijetlu Srbin.

u ratu, a to je najvažnije. (DSP/M, 63 godine)

Ili:

Kafići »Speed« i „Promašeni slučaj« su okupljalište Bosanaca, a nešto malo bolje, nešto što je na glasu je npr. »MIS« u centru, on je u svemu najbolji. Tu dolaze svi jer su i gazde predivni ljudi, nikakva im nacija ne smeta, nisu opterećeni ničim. Ima jedno mjesto gdje su bili pretežno HSP-ovci ili neki veliki HDZ-ovci i ako je ušao neko drugi, znalo je doć do tučnjave. (DSP/Ž, 46 godina)

Iz navedenoga možemo zaključiti kako je važno objasniti uvjete pod kojima se granice između skupina uspostavljaju, održavaju i mijenjaju. Prema rezultatima svoga istraživanja zaključujemo kako se ti uvjeti ne odnose na kulturne sadržaje istraživanih kategorija nego na procese društvene interakcije koju uvjetuje interpretacija i valorizacija određenih povijesnih (ratnih) događaja (usp. Barth, 1969; Poutignat i Streiff-Fenart, 1997).

Domicilni Srbi povratnici skloni su isticanju karakteristika prema kojima se bosanski Hrvati razlikuju od domicilnoga stanovništva. Prema njihovu mišljenju to se odnosi na obrasce ponašanja uočljive u svakodnevnoj komunikaciji, navike i običaje, mentalitet, načine odijevanja i pripremanja hrane. Srbi povratnici bosanskim Hrvatima na neki način zamjeraju što se svima obraćaju sa »ti«, što su u komunikaciji prilično glasni te su čak i s nepoznatim ljudima spremni stupiti u otvoren i iskren razgovor:

Kod njih nema poštivanja, sa svima su na ti, staro, mlado. I oni se sa svima dovikuju. Oni će vam prić, a nikad vam niko neće reć ni dobar dan, ni bok, ni zdravo. Kod njih pozdrava nema. Nisu oni nekulturni. Oni su takvi. Oni se ne posjećuju, oni to sve izvana, preko ograde. Nema u kuću da se neko zove. To nit se kum vjenčani, krsni kum, nit rod, niko, oni se na ogradi razgovaraju. Ja uvijek zezam susjeda: »Vodi kuma u kuću, kuvaj kavu...« A on kaže – »Ma kakvi – troši se!« On samo viče: »Troši se!« Al mi se šalimo i svašta jedan drugome kažemo u šali. Ali i ti njegovi kad dolaze, to odma viče: »Ej...« Nit dobar dan, nit ništa. (DSP/Ž, 50 godina)

Način odijevanja bosanskih Hrvata prema mišljenju mnogih intervjuiranih Srba iz obiju kategorija (većinom žena) važan je manifestni pokazatelj njihova identiteta:

Njih možete primijetiti po oblačenju, kak su obučeni! U gradu kad vidite muškarca da nosi trenirku, onu šuškvu i bijele čarape i cipele, znate sigurno da je iz Bosne, ha-ha-ha, ili natikače kad je lijepo vrijeme, jer tako svi hodaju po gradu. Ne znam zašto, šta im to znači trenirka i one natikače, one obične, znate, natikače s placa. Tako smo isto primjećivali kad su došli oni Janjevci tu u Dumače. Odmah se primijete. Kako ne! Po govoru! Oni su niži, pa ona njihova garderoba. Točno se zna ko je odakle. (DSP/Ž, 46 godina)

Iako sociokulturne razlike između bosanskih Hrvata i domicilnog stanovništva postoje, smatramo da su ispitanici skloni njihovu prenamaglašavanju i stereotipiziranju. To potvrđuje njihovo vrlo uopćeno, a katkad i neargumentirano navođenje primjera o *drugosti (drugačijosti)* bosanskih Hrvata (»Nešto vidiš da je u njima drugačije!«). Većina Srba iz obiju kategorija u situacijama licem-u-lice s bosanskim Hrvatima ima vrlo korektne, pa čak i dobrosusjedske odnose. Neki od ispitanika smatraju da su bosanski Hrvati u Petrinji manipulirani od svojih sunarodnjaka koji obnašaju vlast jer su naivno

vjerovali u ostvarivanje određenih prednosti i povlastica koje su im u predizborno vrijeme obećavali. To se posebno odnosi na dobivanje nekretnina od hrvatske države koje su bile u vlasništvu izbjeglih Srba, a zbog neriješenih imovinsko-pravnih odnosa čest su uzrok nesnošljivosti, nepovjerenja i sukoba između skupine Srba povratnika i bosanskih Hrvata. Kad je riječ o granicama podignutima na lokalnoj razini između dviju skupina, smatramo da opstaju ponajprije zbog sukoba oko imovine i raspodjele resursa, a ne zbog »nespojivosti njihovih kultura«. Tu kultura uobličena kroz sociokulturne označitelje identiteta postaje paravan iza kojega se skrivaju neki posve drugi razlozi, ključni za podizanje etničkih granica.

Između dviju kategorija Srba (domicilni Srbi i domicilni Srbi povratnici) uočavamo postojanje granice i podjele prema načelu Mi/Oni, unatoč činjenici što obje kategorije dijele vjerovanje u isto etničko podrijetlo i imaju isti etnički naziv. Svrstavanje na dvije suprotstavljene strane tijekom rata glavni je razlog uspostavljanja granica između dviju kategorija.

Domicilni Srbi povratnici imaju vrlo različita iskustva kad je posrijedi interakcija sa sunarodnjacima koji su tijekom rata bili na njima suprotstavljenoj strani. Većina međusobno nema uspostavljenu komunikaciju čak ni na formalnoj razini, a manji broj njih ipak je uspio ostvariti međusobnu interakciju i odnose postaviti na korektnu razinu. Primijetili smo da određeni broj Srba povratnika, iako to verbalno ne ističu, prema svojim sunarodnjacima »Srbima iz druge kategorije« ne gaji povjerenje. Činjenica da većinu članova Srpskoga kulturnog društva *Prosvjeta* u Petrinji čine Srbi povratnici i njihova djeca to djelomično i potvrđuje.

5. Interpretacija rezultata istraživanja

Prva kategorija etničnosti – domicilni Hrvati

Domicilni Hrvati ne polaze uvijek od istih kriterija kod uspostavljanja granica prema drugim skupinama niti su dosljedni u njihovoj primjeni. Kako bi naglasili svoju različitost i konstruirali identitet skupine kojoj pripadaju, uglavnom posežu za negativnim atributima identiteta drugih skupina. Na to upućuje njihova percepcija i interakcija s bosanskim Hrvatima. Iako nose isti etnički naziv, pokazalo se da bosanski i domicilni Hrvati na različit način percipiraju svoj etnički identitet i pridaju mu različita značenja. Pored određenih manifestnih razlikovnih obilježja koja su zanemariva u odnosu na sličnosti, domicilni Hrvati skloni su stereotipizirati skupinu bosanskih Hrvata prikazujući ih »kulturno i po mentalitetu drugačijima« od sebe, što je dobra podloga za uspostavu granice među dviju skupina. Razlog tom stereotipiziranju dijelom leži u bojazni domicilnih Hrvata da će im se bosanski Hrvati nametnuti u političkome i gospodarskom pogledu, kao što su u prošlosti činili Srbi (usp. Čačić-Kumpes i Nejašmić, 1991). Takvu bojazan domicilni Hrvati argumentiraju aktualnom petrinjskom vlašću na čijem je čelu bosanski Hrvat. No, primijetili smo da diskurs domicilnih Hrvata, kada je riječ o uspostavljanju granice prema bosanskim Hrvatima, ovisi o kontekstu i, kao što smo na početku rekli, kriteriji za postavljanje granica nisu uvijek dosljedno provođeni. Ako se referiraju na devedesete godine i razdoblje sukoba, domicilni Hrvati skloni su isticanju jedinstvenosti »hrvatske nacije«. Ta jedinstvenost, uobličena kroz »unitarni hrvatski

identitet«, trebala je pomoći u borbi protiv srpske agresije početkom devedesetih, pri čemu sve ono što se danas prepoznaje kao različito tada nije bilo relevantno. Danas, u razdoblju mira, kada je diskurs o kulturnome i nacionalnom jedinstvu znatno oslabio, javlja se podjela na »prave Hrvate« (»prave« Petrinjce) i »bosanske Hrvate« (koji nisu pravi!?). Rezultati istraživanja upućuju na to da se isključivanje bosanskih Hrvata te uspostavljanje granice prema njima događa na mikro društvenoj razini (nefunkcioniranje institucije susjedstva, neuključenost u mrežu društvenih odnosa), kao i na onoj široj, lokalnoj (putem statuta i nepisanih pravila raznih društava koji samo »rođenim Petrinjcima« dopuštaju pristup/članstvo).

Srbe koji su tijekom rata bili na »hrvatskoj strani«, kao što smo već napomenuli, domicilni Hrvati ne percipiraju kao Druge jer dijele jednako ili slično ratno iskustvo. U skladu s tim između dviju navedenih kategorija ne primjećujemo postojanje bilo kakvih granica na mikro društvenoj razini, kao ni na široj, lokalnoj. Je li netko bio »s nama« ili »protiv nas« odlučujući je kriterij u procesima uključivanja/isključivanja. Domicilni Hrvati, dakle, prema Srbima povratnicima u većini slučajeva nemaju izgrađene nikakve odnose, a granica koja je uspostavljena između tih dviju kategorija vrlo je trajna na svim razinama društvenoga života (društva). Rezultati istraživanja pokazuju da su Srbi povratnici često akteri procesa isključivanja kada je riječ o njihovom članstvu u određenim kulturnim, sportskim i sl. društvima ili o sudjelovanju na gradskim svečanostima i priredbama srpskih kulturnih društava.

Nastojeći odgovoriti na pitanje u kojoj mjeri određena sociokulturna obilježja istraživanih kategorija utječu na uspostavljanje granice među njima, kad je riječ o domicilnim Hrvatima došli smo do sljedećeg zaključka. Većina domicilnih Hrvata ovisno o interakciji s drugom skupinom/kategorijom »iskoristit« će ona sociokulturna obilježja koja opravdavaju njihov međusobni odnos (interakciju). Npr. domicilni Hrvati koji bosanske Hrvate percipiraju kao Druge i s njima nemaju uspostavljenu interakciju skloni su isticanju različitosti između dviju skupina (različit govor, životni stil, mentalitet itd.). Oni pak ispitanici koji s navedenom kategorijom imaju uspostavljenu interakciju i dobrosusjedske odnose isticat će elemente pripadnosti koji povezuju dvije skupine/kategorije (religija, slično ratno i prognaničko iskustvo, zajednički preci).

U istraživanju se također pokazalo da domicilni Hrvati ne percipiraju domicilne Srbe kao Druge te s njima imaju prijateljske odnose i vrlo dobru interakciju. Sukladno tome domicilni Hrvati ne ističu razlikovna sociokulturna obilježja domicilnih Srba u odnosu na svoju skupinu/kategoriju.⁷

Za razliku od kategorije domicilnih Srba, interakcija domicilnih Hrvata s domicilnim Srbima povratnicima u većini slučajeva još nije uspostavljena. Kao glavni argu-

⁷ Iako je religija jedini čimbenik koji bi domicilni Hrvati mogli istaknuti kao razlikovni, oni ga ne ističu jer velik broj domicilnih Srba tijekom rata nije javno isticao svoju vjersku pripadnost, a većina njih slavila je katoličke a ne pravoslavne blagdane. Razlog tome nalazimo u sklopljenim tzv. »miješanim brakovima« u kojima je jedan od supružnika po etničkom podrijetlu Hrvat/Hrvatica. Usto, nakon demokratskih promjena u RH, a posebno tijekom rata, postalo je vrlo »popularno« i poželjno isticati svoju pripadnost katoličanstvu kao jednoj od najvažnijih sastavnica nacionalnoga identiteta. Pretpostavljamo da je određeni broj domicilnih Srba prihvatio slavljenje katoličkih blagdana iz konformizma – kao dokaz lojalnosti hrvatskoj državi i zbog okoline koja je, barem tijekom rata, od njih očekivala da ne odstupaju od običaja koje poštuje nacionalna većina.

ment za uspostavljanje i održavanje granice između tih dviju kategorija domicilni Hrvati ističu »različit mentalitet« dviju skupina/kategorija i svoju percepciju Srba »kao onih koji su po prirodi konspirativni«.

Druga kategorija etničnosti – bosanski Hrvati

Procesi isključivanja koji se odnose na bosanske Hrvate dokaz su postojanja granice između njih i domicilnoga stanovništva. Mehanizmi kojima se bosanske Hrvate nastoji isključiti iz određenih društvenih i političkih zbivanja u Petrinji odnosi se na strogo određivanje kriterija članstva u pojedinim društvima, udrugama ili strankama. Samo rođeni Petrinjci ili pojedinci koji u Petrinji žive dugi niz godina mogu biti članovi spomenutih društava, a oni koji te uvjete ne zadovoljavaju smatraju se autsajderima. Bitan čimbenik koji utječe na uspostavu granice i podjelu prema načelu »Mi/Oni« svakako je jezik. Domicilni Hrvati i Srbi (iz obiju kategorija) vrlo često kažu da bosanski Hrvati, kao *došljaci* (useljenici), ne mogu imati ista prava pri raspodjeli resursa kao i domicilno stanovništvo. Tu vidimo kako etnička pripadnost nije relevantan čimbenik za procese uključivanja/isključivanja. Ona ustupa svoje mjesto nekim drugim kriterijima, koje bismo uvjetno mogli nazvati »kulturalističkima«.

Budući da nisu bili akteri rata u Hrvatskoj, bosanski Hrvati domicilne Srbe povratnike barem na iskustvenoj razini ne mogu percipirati kao »ratne neprijatelje«, što svakako utječe na njihovu međusobnu interakciju i mehanizme uspostavljanja granica. Rezultati istraživanja pokazuju da su na mikrodruštvenoj razini (susjedstvo) odnosi između dviju skupina vrlo tolerantni i kooperativni. Većina ispitanika ipak kaže da nije sklona kršenju pravila endogamije odnosno za bračnog partnera odabrati osobu različita »etničkog porijekla« od svoga, posebno ne muslimana, ali ni osobu pravoslavne vjeroispovijedi. To pravilo ili, bolje rečeno, zabranu bosanski Hrvati prakticirali su u BiH kao sredstvo očuvanja granica između svoje (etničke) skupine i ostalih u svojoj okolini. Sudeći prema njihovim iskazima, oni to pravilo i dalje žele prakticirati. Primjećujemo da se veća važnost pridaje religijskoj pripadnosti nego etničkoj iako ispitanici to eksplicitno ne kažu.

Treća kategorija etničnosti – domicilni Srbi

Kao što smo već napomenuli, domicilni Srbi i domicilni Hrvati jedni druge ne percipiraju kao Druge, što je glavni razlog neuspostavljanja granice između dviju skupina/kategorija i održavanja dobrih i kooperativnih odnosa. Međutim, poput većine domicilnih Hrvata, i domicilni Srbi bosanske Hrvate percipiraju kao *kulturom* i *mentalitetom* drugačije od domicilnoga stanovništva. Zamijetili smo da ta *Drugost* (kulturalna različitost) kojom su bosanski Hrvati percipirani od većine domicilnog stanovništva, pa tako i domicilnih Srba, ne sprečava njihov kontakt na susjedskoj razini. No, kada je posrijedi sudjelovanje u političkom životu grada i napose zauzimanje vodećih položaja u struktura gradске vlasti, domicilni Srbi smatraju da bosanskim Hrvatima tamo nije mjesto.

Rezultati istraživanja pokazuju da domicilni Srbi sa Srbima povratnicima u većini slučajeva nemaju uspostavljenu nikakvu interakciju, a ako ona i postoji, vrlo je formalna i površna. S obzirom na društveno-političko ozračje koje je dominiralo Petrinjom

u vrijeme našega istraživanja, možemo pretpostaviti kako je interakcija između domicilnih Hrvata i domicilnih Srba intenzitetom i kvalitetom bitno odredila smjer i vrstu interakcije domicilnih Srba s domicilnim Srbima povratnicima.

Četvrta kategorija etničnosti – domicilni Srbi povratnici

Govoreći o etničkoj granici između domicilnih Hrvata i domicilnih Srba povratnika, smatramo da razloge za njezino uspostavljanje ne treba tražiti toliko u kulturnim elementima nego više u različitim shvaćanjima uzroka rata na ovim prostorima, kao i posljedicama koje su iz njega proizašle. Domicilni Srbi povratnici, kao ratni gubitnici, kako u moralnome tako i u materijalnom pogledu, od svih su kategorija ponajviše izloženi procesu isključivanja. Na taj način nalaze se u vrlo nezavidnu položaju i svakodnevno se susreću s animozitetima i nesnošljivošću sugrađana. Izostanak formalne komunikacije (npr. pozdravljanje) i ignoriranje na javnim mjestima koje doživljavaju od svojih prijatelja, susjeda i poznanika, domicilni Srbi povratnici ističu kao iskustva isključivanja s kojima se svakodnevno susreću. Svoj ustavni status, prema kojemu su definirani kao nacionalna manjina, dio njih, uglavnom oni stariji, doživljavaju kao čin isključenja na lokalnoj i državnoj razini putem kojega ih se nastoji ne toliko isključiti iz društveno-političkoga života grada/države koliko »manje vrednovati« u odnosu na građane hrvatske nacionalnosti.

U istraživanju se pokazalo da neriješeni imovinsko-pravni odnosi s kojima se domicilni Srbi povratnici vrlo često susreću također mogu utjecati na zategnute odnose između različitih skupina i uspostavljanje granice među njima. Domicilni Srbi povratnici često osporavaju bosanskim Hrvatima određena prava (državljanstvo, dobivanje kuća u najam i sl.) jer se to katkad kosi s ostvarivanjem njihovih prava na iste resurse (povratak imovine, dobivanje socijalne pomoći i sl.).

6. Zaključak

Istraživanje je potvrdilo da pripadnici etničkih kategorija mogu manipulirati etničkim granicama tako da svoj etnički identitet i njegova obilježja prilagođavaju interakcijskoj situaciji. Katkad je čak društvena interakcija uvjetovana *a priori* određenim identitetskim obilježjima istraživanih kategorija. U kategoriji domicilnih Hrvata primjećujemo da će se njihova granica prema kategoriji bosanskih Hrvata sužavati ili proširivati putem raznih pisanih i nepisanih pravila, zabrana i propisa, ovisno o tome kakva je njihova međusobna interakcija. Pritom će se ispitanici poslužiti onim označiteljima etničkoga identiteta koji će biti u skladu s interakcijskom situacijom između dviju kategorija. Da su etničke granice fluidne, pokretljive i propusne, potvrđeno je u slučaju domicilnih Hrvata i domicilnih Srba, između kojih etnička granica nije uspostavljena. Domicilni Hrvati to objašnjavaju kroz *istost* kulture tj. prakticiranjem istih ili vrlo sličnih kulturnih obrazaca (jezik, običaji, životni stil i sl.) i vrijednosnih orijentacija. Prema drugoj kategoriji Srba (domicilni Srbi povratnici), s kojom domicilni Hrvati nemaju uspostavljenu interakciju, uočavamo postojanje čvrste granice vidljive kroz razne procese isključivanja regulirane najčešće nepisanim pravilima i normama ponašanja. Pripadajući označitelji etničkoga identiteta kao što su religija, običaji i mentalitet tu su u funkciji naglašavanja razlike između dviju skupina (kategorija) i podizanja granice među njima.

Pridavanje važnosti simbolima etničke pripadnosti, održavanju tradicije i sl. kod bosanskih Hrvata nije povezano s uspostavljanjem i održavanjem granice prema drugim skupinama (kategorijama). Došavši u Petrinju »među svoje«, tj. u sredinu s većinskim hrvatskim stanovništvom, oni nemaju potrebu isticati ili uspostavljati granicu prema Drugima. Međutim, bosanske Hrvate većina domicilnog stanovništva, kako hrvatskoga tako i srpskoga (iz obiju kategorija), ne percipira i ne identificira kroz etnička obilježja nego više kroz sociokulturna, na čemu se temelji predodžba o njima kao Drugima i sukladno tome podiže granica.

Procesi razgraničavanja i uspostavljanja granica po principu Mi/Oni između domicilnih Hrvata, domicilnih Srba i domicilnih Srba povratnika ne temelje se na etničkome ključu iako su s njime povezani, nego prije svega polaze od razvrstavanja po načelu »tko je bio na čijoj strani za vrijeme rata«. Istraživane kategorije formirane su na temelju toga načela, a ne na temelju kulturnih sadržaja koji u ovome slučaju ne mogu imati funkciju etničkoga označitelja.

Na kraju nam se ponovno nameće Gadamerova misao da je nužnijom nego ikada postala zadaća da u Drugome i *drugosti* naučimo prepoznavati ono zajedničko. U javnome životu najčešće se osvještuje ono što je različito, prijeporno, ono oko čega se vodi borba i u što se dvoji, dok ono doista zajedničko, ono što povezuje, kao da ostaje bez glasa. Razlog tome Gadamer vidi u nedostatku dugotrajna odgoja za različitost i senzibilnost koja iziskuje opažanje razlika. Za većinu su ljudi suprotstavljanje i borbeni stavovi jednih prema drugima samorazumljivi. Potrebno je osvijestiti sve ono što nas spaja kako bi se takvi stavovi promijenili (Gadamer, 1997: 100–128). Na taj će način naša sadašnjost i budućnost postati manje neizvjesne jer će se umanjiti strah i nelagoda od Drugih i drugačijih. Na kraju krajeva, nije li naša društvena zadaća da poštujući Drugoga naučimo živjeti s njim ma koliko on bio drugačiji?

LITERATURA

- ÅLUND, Aleksandra (2004). »Pathways of Social Exclusion: Youth in Multicultural Sweden«, u: Milan Mesić (ur.). *Perspectives of Multiculturalism: Western and Transitional Countries*. Zagreb: Faculty of Philosophy – Croatian Commission for UNESCO, str. 135–151.
- ARMSTRONG, John A. (1982). *Nations Before Nationalism*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- BARTH, Fredrik (1997). »Etničke grupe i njihove granice«, u: Philippe Poutignat i Jocelyne Streiff-Fenart (ur.). *Teorije o etnicitetu*. Beograd: Biblioteka XX vek, str. 211–259.
- BAUMAN, Zygmunt (1990). *Thinking Sociologically*. Cambridge: Basil Blackwell.
- BAUMAN, Zygmunt (1991). *Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Polity Press.
- BLIESEMANN DE GUEVARA, Berit (2004). »Obstacles and Perspectives of Post-Conflict Peace-Building in Multicultural Societies: A View from Peace and Conflict Studies«, u: Milan Mesić (ur.). *Perspectives of Multiculturalism: Western and Transitional Countries*. Zagreb: Faculty of Philosophy – Croatian Commission for UNESCO, str. 67–87.
- CAMPANI, Giovanna (2004). »Minorities and Migrants: 'models' of multiculturalism in Europe and Canada«, u: Milan Mesić (ur.). *Perspectives of Multiculturalism: Western and Transitional Countries*. Zagreb: Faculty of Philosophy – Croatian Commission for UNESCO, str. 55–67.

- CASTLES, Stephen (1995). »How nation-states respond to immigration and ethnic diversity«, *New community*, god. 21, br. 3, str. 293–309.
- COHEN, Anthony P. (1985). *The Symbolic Construction of Community*. London: Tavistock Publications.
- ČAČIĆ-KUMPES, Jadranka i NEJAŠMIĆ, Ivica (1991). »Promjene etničke strukture Petrinje: demografski i sociološki aspekti«, *Migracijske teme*, Zagreb, god. 7, br. 2, str. 127–149.
- ERIKSEN, Thomas Hylland (2004). *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- GADAMER, Hans-Georg (1997). *Nasljeđe Europe*. Zagreb: Matica hrvatska.
- GRBIĆ, Jadranka (1998). »Jezik i govor kao komponente pripadnosti zajednici: (ogled o jeziku i identitetu)«, u: Ružica Čičak-Chand i Josip Kumpes (ur.). *Etničnost, nacija, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, str. 181–190.
- GREGUROVIĆ, Snježana (2005). »Relacijska dimenzija etničkog identiteta: istraživanje etničkih kategorija na primjeru Petrinje«, *Migracijske i etničke teme*, Zagreb, god. 21, br. 3, str. 221–241.
- HERŠAK, Emil (1998). »Značenje etnosa i oblici etničnosti u Europi«, u: Ružica Čičak-Chand i Josip Kumpes (ur.). *Etničnost, nacija, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, str. 13–28.
- HILLER, Susan (1991). »Editor's introduction«, u: Susan Hiller (ur.). *The Myth of Primitivism: Perspectives on Art*. London – New York: Routledge, str. 11–13.
- JENKINS, Richard (2001). *Etnicitet u novom ključu: argumenti i ispitivanja*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- KATUNARIĆ, Vjeran (1994). *Labirint evolucije*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo – Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- KYMLICKA, Will (2003). *Multikulturalno građanstvo: liberalna teorija manjinskih prava*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- MESIĆ, Milan (2006). *Multikulturalizam: društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga.
- PAREKH, Bhikhu (2000). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. New York: Palgrave.
- POUTIGNAT, Philippe i STREIFF-FENART, Jocelyne (1997). *Teorije o etnicitetu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- RAMÍREZ GOICOECHEA, Eugenia (2005). »Immigrants Contesting Ethnic Exclusion: Structures and Practices of Identity«, *International Journal of Urban and Regional Research*, god. 29, br. 3, str. 654–669.
- SCHIERUP, Carl-Ulrik (2004). »Whither the Social dimension? Citizenship, multiculturalism and the enigma of social exclusion«, u: Milan Mesić (ur.). *Perspectives of Multiculturalism: Western and Transitional Countries*. Zagreb: Faculty of Philosophy – Croatian Commission for UNESCO, str. 17–54.
- SCHNAPPER, Dominique (1998). *La relation à l'Autre. Au coeur de la pensée sociologique*. Paris: Gallimard.
- SMITH, Anthony D. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell Publishers.
- TODOROV, Tzvetan (1994). *Mi i drugi: francuska misao o ljudskoj raznolikosti*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- TRIANDAFYLIDAOU, Anna (2001). *Immigrants and National Identity in Europe*. Abington: Taylor & Francis Ltd.

Snježana Gregurović

THE RELATIONSHIP TOWARDS THE OTHER: RESEARCH ON ETHNIC BORDERS IN THE EXAMPLE OF PETRINJA

SUMMARY

The research topic in this paper focuses on four categories of ethnicities: local Croats, Bosnian Croats, local Serbs and local returnee Serb migrants in the settlement of Petrinja. The research attempted to identify factors influencing the establishment of borders among ethnic categories and to discover mechanisms through which processes of exclusion took place. The intention was to determine to what extent the sociocultural characteristics of the categories researched condition the relationship towards the Other as a member of a specific ethnic category and influence the establishment of borders between them. The research confirmed that borders between ethnic categories diminish or stretch in accordance with the interactional situation between them and that sociocultural traits, more than ethnic traits, sometimes condition the relationship towards the Other as a member of a specific ethnic category. That was revealed especially in regard to the category of Bosnian Croats whose members the local majority population perceived as Others. Processes of demarcation and establishing borders according to the principle We/Them between local Croats, local Serbs and local return Serb migrants are not based on an ethnic key, although they are linked to such a key, but rather most often derive from the principle “who was on which side during the war”.

KEY WORDS: ethnic borders, the Other, categories of ethnicity, processes of exclusion, interaction, Croats, Serbs

Snježana Gregurović

LA RAPPORT À L'AUTRE: RECHERCHE SUR LES FRONTIÈRES ETHNIQUES D'APRÈS L'EXEMPLE DE PETRINJA

RÉSUMÉ

Le présent article porte sur quatre catégories d'ethnicité: Croates locaux, Croates de Bosnie, Serbes locaux et Serbes réinstallés de la localité de Petrinja. La recherche s'efforce de définir les facteurs qui influent sur l'établissement de frontières entre les catégories ethniques et de mettre en lumière les mécanismes qui gèrent les processus d'exclusion. L'objectif est de déterminer dans quelle mesure les caractères socioculturels des catégories sous étude conditionnent le rapport à l'Autre en tant que membre d'une catégorie ethnique donnée et influent sur la mise en place de frontière entre catégories. La recherche montre que les frontières entre catégories ethniques se resserrent ou s'élargissent en fonction de leur situation interactionnelle et que les caractères socioculturels exercent parfois une influence plus forte que les caractères ethniques sur le rapport à l'Autre en tant que membre d'une catégorie ethnique donnée. Ceci est particulièrement sensible quant à la catégorie des Croates de Bosnie, dont les membres sont perçus par la majorité de la population locale comme Autres. Les processus de distinction et de cloisonnement selon le principe Nous/Eux entre Croates locaux, Serbes locaux et Serbes locaux réinstallés ne font pas selon une clé ethnique, bien qu'ils y soient liés, mais reposent le plus souvent sur la distinction selon le principe «qui était de quel côté pendant le conflit en ex-Yougoslavie».

MOTS CLÉS : frontières ethniques, Autre, catégories de l'ethnicité, processus d'exclusion, interaction, Croates, Serbes